

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və demokratik parlamentarizm

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ən uğurlu siyasətinədən biri bütün vətəndaşların hüquq bərabərliyini təmin edən demokratik parlamentarizmin gerçəkləşməsi idi. Ulu Öndər Heydər Əliyev deyirdi: "Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaratdığı Parlamentin indi də varisidir. Varislik həmişə böyük məsuliyyət demək olubdur... Hesab edirəm ki, Azərbaycanın bugünkü Milli Məclisi varislik adını şərəflə daşıyır, eyni zamanda, ötən illərdə və xüsusən, son dövrdə müstəqil Azərbaycan dövlətini inkişaf etdirmək üçün çox işlər görübdür".

2018-ci il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin, dekabrın 7-də isə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin yaradılmasının 100 yaşı tamam olur. Şərqdə ilk demokratik dövlət quruluşu olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqımız qarşısında mühüm xidmətlər göstərmiş, özünün qısamüddətli (cəmi 23 ay) fəaliyyəti dövründə xalqımızın istiqlaliyyətini elan etmiş, xalqın milli mənlilik şüurunu özünə qaytarmış, onun öz müqəddəratını təyin etməyə qadir olduğunu əyani şəkildə sübut etmiş, Parlamentli Respublika quruluşunu seçmişdir.

Tarix elmləri doktoru, professor Anar İsgəndərli AXC-nin demokratik parlamentarizmi haqqında yazır: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan edildikdən sonra demokratik inkişaf yolunu tutaraq, Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün xalqları öz ətrafında sıx surətdə birləşdirmişdir. Demokratik qaydalara uyğun olaraq, hakimiyyətin bölgü prinsipi nə sadiq qalan Cümhuriyyət liderləri qısa zamanda qanunvericilik orqanını, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlamentini formalaşdırmış və Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün xalqların Parlamentdə təmsil olunmasına ən yüksək səviyyədə şərait yaratmışdır".

AXC yarandığı vaxtdan demokratik parlamentarizmi formalaşdırmağı ən önəmli vəzifə hesab etdi. 1918-ci il noyabrın 16-da Bakıda keçirilən Azərbaycan Milli Şurasının iclasında hökumətin sədri F.X.Xoyski demişdir: "Milli Şura dövləti üçün 6 ay möhlət verilərək, bütün ümuri-ixtiyar hökumətə tapşırılmış olduğu halda, bütün öhdəsinə verilmiş vəzifəyi ifa etmədən Şurayı-Milliyi vaxtından əvvəl çağırmasının səbəbi budur ki, Şurayı-Millidən ayrılan zaman hökumətin işləri maliyyə, əskər və daxili intizam cəhətlərindən qayət fəna idi. Şükür olsun ki, şimdi anarşi qırılmış, maliyyə yaxşı hala gətirilmiş,

dəmiryolu və s. düzəlmişdir. Şimdi Bakı alınaraq, idarə işləri bir qaidəyə salınar-salınmaz, Məclisi-Müəssisən hazırlığı üçün bir komissiya təşkil edildi. Hala da işləməkdədir. Amma övzəyisiyasıyyə böyledir ki, şimdiki nazik və mühüm bir zamanda hadisəti təqib etmək belə qeyri-mümkündür. Səhər qeyri-mümkün ədd olunmayan bir şey əmri vəqə kibi araya çıxıyor. Böylə bir zamanda, 2-3 ay gözləyib, Məclisi-Müəssisən çağırmaq olmaz. Böylə bir zamanda hökumət bütün işlərdə yalnız özü məsul olmamaq üçün məcbur oldu 6 ay gözləmədən Milli Şurayı dövlət etsin, tainki onun göstərməsi və iştirakı ilə çalışsın..."

Z.Əmrahov yazır ki, Cənubi Qafqazdan Rusiya Müəssislər Məclisinə gedəcək nümayəndələr Müəssislər Məclisi dağıldığından, Tiflisə yığılaraq, Cənubi Qafqaz Seymini təşkil etdilər. Rusiya Müəssislər Məclisinə seçilmiş 14 müsəlman məbusu siyahıların firqələr tərəfindən dərinləşməsi surətilə 44-ə qədər çoxaldı. Azərbaycanda Məclisi-Müəssisən toplamağın qeyri-mümkün olduğunu gören Cənubi Qafqaz Mərkəzi Müsəlman Komitəsi bu məsələnin həllini Cənubi Qafqaz Seymində Azərbaycanı təmsil etməkdə gördü.

Çünki bu nümayəndələr Cənubi Qafqazdakı müsəlman əhalisi arasındakı müxtəlif siyasi cərəyanları təmsil edirdi və bir milyondan yuxarı müsəlman əhalisinin səslərini qazanmış nümayəndələr idi. Ona görə də, Cənubi Qafqaz Seymi və Cənubi Qafqaz Cümhuriyyəti hökuməti öz işinə xitam verdikdə, Cənubi Qafqaz Seymindəki 44 müsəlman nümayəndələri özlərini Azərbaycan Milli Şurası elan etmiş və Azərbaycanın idarəsini öz üzərinə götürmüşdülər.

Milli Şuranın həmin iclasında daha sonra qeyd olunurdu ki, Azərbaycan yalnız azərbaycanlılarla məskun deyildir. Ona görə də Azərbaycan Milli Şurası Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün millətləri təmsil etməlidir. Hazırda Milli Şurada olan 44 nəfər nümayəndə onları təmsil elmir. Digər tərəfdən, müxtəlif siyasi partiya nümayəndələrindən başqa Azərbaycan xalqının müxtəlif təbəqələrinin nümayəndələrinin də belə bir təşkilatda təmsil olunmalarına böyük ehtiyac vardır. Milli Şurada bildirilir ki, Bakı quberniyası ilə Gəncə quberniyası, Zaqatala dairəsi və İrəvan ilə Tiflis quberniyalarının bir hissəsi Azərbaycan ərazisini təşkil edir. Bu ərazilərdə Qafqaz təqvimində verilmiş məlumatlara əsasən 2.750.000 nəfər əhali var. Onlardan 1.900.000 nəfəri müsəlman, 500.000 nəfəri erməni, 230.000 nəfəri isə ruslardır. Hər 24 min nəfərdən bir nümayəndə hesabı ilə müsəlmanlar 80, ermənilər 21, ruslar 10, almanlar 1, yəhudilər 1, gürcülər 1 nümayəndə gön-

dərməlidirlər.

Beləliklə də, yuxarıda göstərilən qaydalar gözlənilməklə Azərbaycan Parlamentinin təşkili haqqında qanun layihəsi qəbul olundu və 120 nəfərdən ibarət Azərbaycan Parlamentini formalaşdırmaq qərara alındı.

Parlament haqqında qanunda deyilirdi:

1) Azərbaycan Parlamanı - (Məclisi-Məbusan) 120 əzadan ibarətdir;

2) Azərbaycan Parlamanı Azərbaycan Məclisi-Müəssisənı dövlət oluncaya qədər aşağıdakı tərtiblə intixab olunmuş əzadan təşəkkül edir:

a) Rusiya Məclisi-Müəssisənına 4 müxtəlif siyasi firqə siyahıları mövcubincə, Məvarayı-Qafqaz islam əhalisi tərəfindən intixab olunub da sonra Məvarayı Qafqaz "Seym"ində əza sifətilə bulunmuş və bədə Azərbaycan Şurayı-Millisini təşkil etmiş 44 zəvatdan;

b) Azərbaycan bələdiyyələri müsəlman əzası ilə əskidən mövcud olan milli müsəlman komitələri əzası tərəfindən intixab olunmaq surətilə cəlb olunacaq zəvatdan;

c) Əqəliyyətdə bulunan millətlərin səlahiyyətədar müəssiseyi-milliyətlərindən cəlb olunacaq zəvatdan;

d) Bakı Həmkarlar Şurası ilə Sovet Syezd, tacir vəərbabi-sənaye ittifaqından cəlb olunacaq zəvatdan;

3) Əsasən, mövcud olan 44 əzaya əlavə olunacaq əza bu nisbətə cəlb olunacaq:

c) Bakı müsəlman əhalisi tərəfindən 5, Göyçay qəzasından - 2 (biri şəhər, biri qəza), Cavad - 2 (biri şəhər, biri qəza), Quba - 3 (biri şəhər, 2-si qəza), Lənkəran - 2 (biri şəhər, biri qəza), Şamaxı - 2, Gəncə-3 (biri şəhər, ikisi qəza), Ərəş - 2, Cavanşir - 1, Zəngəzur - 2, Qazax - 1, Cəbrayıl - 1, Nuxa - 2, Şuşa -2, Zaqatala-2.

İrəvan vilayətində Azərbaycanca keçən hissəsi - 3, Tiflis vilayətində Azərbaycanca keçən hissəsi - 1.

Əqəliyyət təşkil edən millətlərdən: erməni əhalisi tərəfindən - 8 Gəncə erməni komitəsi tərəfindən, 8 Şuşa erməni əhali komitəsindən, 5-i Bakı erməni komitəsindən.

Rus əhalisindən Bakıdakı Rus Milli Şurasından - 10, alman əhalisindən -1, Yəhudi Milli Şurasından 1, Gürcü komitəsindən 1, Polyak komitəsindən 1, Bakı Həmkarlar Cəmiyyəti Şurasından 3, Bakı Soveti iclasından, birja və ticarət-sənaye cəmiyyətlərindən müştərek-2.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin layiqli siyasi varisi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev "2018-ci ili AXC ili" elan edərək Demokratik Xalq Cümhuriyyətinin 100 iliyə əlaqədar imzaladığı Sərəncamda göstərir: "2018-ci il may ayının 28-də müsəlman Şərqində ilk

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

parlamentli respublikanın - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasının 100 illiyi tamam olur.

Qədim və zəngin dövlətçilik ənənələrinə malik Azərbaycan xalqı keçmişinin müəyyən dövrlərində tarixin hökmü ilə böyük imperiyalar tərkibinə qatılmaq məcburiyyətində qalmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, məhz dünyanın siyasi nizamının yenicən qurulduğu bir vaxtda, XIX əsrin axırları və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın yaşadığı parlaq mədəni yüksəliş mərhələsinin məntiqi yekunu kimi meydana çıxmışdır.

1918-ci il may ayının 28-də Azərbaycanın müstəqilliyini bəyan edən İstiqlal Bəyannaməsi qəbul edildi. Yeni qurulan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz üzərinə götürdüyü çətin tarixi vəzifəni imkanlarının ən son həddində çalışaraq, şərəflə yerinə yetirdi. Azərbaycanın ilk Parlamenti və Hökuməti, dövlət aparatı təşkil edildi, ölkənin sərhədləri müəyyənləşdirildi, bayrağı, himni və gerbi yaradıldı, ana dili dövlət dili elan edildi, dövlət quruluşu sahəsində ciddi tədbirlər həyata keçirildi. Ölkənin ərazi bütövlüyü və milli təhlükəsizliyi təmin edildi, qısa müddətdə yüksək döyüş qabiliyyətli hərbi hissələr yaradıldı, milli tələblərə və demokratik prinsiplərə uyğun dövlət orqanları quruldu, maarifin və mədəniyyətin inkişafına xüsus-

si diqqət yetirildi, Azərbaycanın ilk universiteti təsis olundu, təhsil milliləşdirildi, xalqın sonrakı illərdə mədəni yüksəlişi üçün zəmin hazırlayan, ictimai fikir tarixi baxımından müstəsna əhəmiyyətli işlər görüldü.

Mövcudluğunun ilk günlərindən xalq hakimiyyəti və insanların bərabərliyi prinsiplərinə əsaslanan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün ölkə vətəndaşlarına eyni hüquqlar verərək irqi, milli, dini, sinfi bərabərsizliyi ortadan qaldırdı. Cümhuriyyət Parlamentinin il yarımliq fəaliyyəti boyunca qəbul etdiyi qanunlar milli dövlətin müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə, siyasi və iqtisadi inkişafa, mədəniyyət və maarif sahələrində sürətli irəliləyişə imkan verdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti daim sülhsevər siyasət apararaq, bütün dövlətlərlə qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələri yaratmağa və bir-birinin hüquqlarına hörmət prinsipləri əsasında münasibətlər qurmağa cəhd göstərirdi. Dünya birliyi tərəfindən tanınmış Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti sayəsində Azərbaycanın beynəlxalq hüququn subyektli olması 1920-ci ilin aprel ayındakı bolşevik işğalından sonra Azərbaycanın bir dövlət kimi dünyanın siyasi xəritəsindən silinməsinin qarşısını aldı".

Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru